

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ ДОВІРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

Виникає відчуття, що з початку періоду незалежності та по сьогоднішній день Україна живе під знаком пошуку легітимності влади. Про те, що остання нелегітимна, говорили й говорять представники різних політичних поглядів - від комуністів до центристів (заява Н. Томенко щодо «відсутності регіональної легітимності» перемоги В. Януковича на виборах 2010 р., оскільки його кандидатуру підтримали лише 9 областей і місто Севастополь, тоді як на рахунок Ю. Тимошенко - 16 областей і місто Київ [10]). Однак той факт, що подібне явище має місце, свідчить про наявність певної легітимності, яка все ж таки втратила загальний характер у межах єдиного соціально-політичного простору.

Проблема визнання суспільством правомірності існуючої політичної влади безпосередньо пов'язана з кризою довіри, котра щорічно збільшує діапазон власного поширення серед українських громадян (що наочно демонструють дані моніторингу соціологічних центрів). Саме дана категорія виступає базисом забезпечення конструктивного функціонування владних інститутів. А недовіра до останніх породжує ситуацію, за якої обумовленість існування політичних структур та соціального порядку загалом піддається сумніву, а владна еліта виявляється неспроможною переконати суспільство у власній необхідності. Причинами такої ситуації є: утома людей від політичної боротьби; прогресуюче розчарування в політичних структурах і лідерах; зниження домагань громадян і їх прагнення дистанціюватися від світу політики; посилення відчуття обмеженості власних політичних можливостей, безсилля; підвищена зосередженість людей на вирішенні актуальних соціально-економічних проблем власної родини і т.ін. У певному сенсі, невдоволення останніх політичними інститутами та послаблення зв'язку з ними обумовлені відсутністю виразної, зрозумілої людям державної ідеології, принциповою неможливістю задовольнити різномірні вимоги й очікуваннями громадян в умовах триваючих трансформацій.

Вивчення політичної довіри у різних її ракурсах має тривалу історію. У нашому випадку аналізом вказаного феномену у якості культурної складової, що обумовлює легітимність відповідної влади/режиму, займалися як вітчизняні дослідники: Є. Бистрицький, О. Висоцький, В. Гельман, К. Завершинський, С. Рябова, так і визнані класики західної політичної думки: Д. Істон, М. Доган, Ю. Габермас, П. Бергер та ін.

Політичні трансформації ХХ сторіччя, безсумнівно, істотно змінили зміст легітимаційних практик і додали цьому поняттю нових значеннєвих вимірів. Сучасне його розуміння при першому наближенні досить полісемантичне, що істотно ускладнює його когнітивний аналіз. Так, С.М.Ліпсет, відштовхуючись від веберівської традиції, визначає легітимність як якість системи, її здатність підтримувати віру населення й соціальних груп у те, що існуючі політичні інститути найбільше відповідають даному суспільству, і пов'язує її із ціннісною динамікою розвитку соціальних інститутів. П.Бурдьє вважає, що реальний зміст легітимності окреслений поняттям «неголосна довіра, мовчазна самовіддача, коли обирають власну думку через вибір свого офіційного виразника» [1]. Більш лапідарно висловився Д. Істон, на думку якого, легітимність - це «дифузія підтримки режиму» [1]. Отже, під легітимністю розуміється специфічний стан політичної системи, коли існуючий порядок розподілу (наділення) владою забезпечує можливість спрямовувати дії політичних суб'єктів з мінімальним використанням примусу й насильства. Легітимність припускає «убудованість» особистісного компоненту в політичні відносини, тому що сенс даного процесу полягає в об'єднанні життєвого простору окремих індивідів з інституціональним порядком через додання йому суб'єктивної вагомості з використанням символічних ресурсів («символи виправдання» й «символи панування»).

Історично найбільш архаїчною формою легітимації виступає міфологія, котра як концептуальний механізм «розподілу довіри» найближче за все відноситься до буденного рівня свідомості, забезпечуючи безперервне й безпосереднє проникнення сакральних сил у світ повсякденності. Зазвичай нові режими або засвоювали, або пристосовували встановлені «правила гри» до себе з наданням їм відтінку осучаснення задля стійкого об'єднання всіх інституційних сфер зі структурними принципами легітимації. За нинішніх умов відомий політолог Д. Істон [1] виділяє наступні типи легітимації влади: 1) основою ідеологічної легітимності є переконаність суспільства та окремих його представників у правильності проголошених елітою ідеологічних цінностей; 2) структурна легітимність ґрунтується на визнанні та довірі суспільства до владних структур і правових норм, характерних для відповідного політичного режиму; 3) персональна легітимність заснована на впевненості суспільства в компетентності лідера та його здатності належним чином використовувати владу (варто підкреслити, що категорії «виправданість» та «переконаність» мають статус змінних, котрі входять до складу політичної довіри). Саме синтезу вищезазначених різновидів легітимності потребує державний устрій України.

Розглядаючи легітимність через призму підтримки населенням трьох видів політичних суб'єктів - лідерів, інститутів і спільноти, Д. Істон також підкреслював важливу роль цінностей, котрі розділяються суспільством. Адже владні структури працюють тільки тоді, коли закладені в них ідеї та норми сприймаються більшістю населення як власні. Звідси і різниця між Заходом і нашими транзитними країнами: першому притаманна системна, а другим - перманентна довіра.

Проте, слід зазначити, що сучасні політичні режими, в більшості випадків, побудовані на основі багатоелементної легітимності. Тобто на практиці не існує універсального ефективного та єдино вірного типу легітимації політичної влади, оскільки вона залежить від певних чинників, факторів, особливостей політичної системи та характеризується превалюючим впливом певних джерел легітимності, індивідуальних для кожного суспільства та держави. Проблема сьогоднішня в тому, що дійсні характеристики претендентів на владні повноваження замінені віртуальними. Фактично реалізується технологія штучної харизматизації особистості політичного лідера, що може бути пов'язане зі збереженням у свідомості значної кількості громадян уявлень та досвіду про шляхи і методи державотворення в період авторитаризму/тоталітаризму. Подібна легітимаційна технологія шкодить внутрішньополітичному устрою, оскільки вимагає додаткових процедур підтримки удаваної харизматичності лідера і легітимності політичної влади, та призводить до розчарувань і дисгармонії в суспільстві.

В свою чергу, М. Доган [8] пропонує емпіричний шлях визначення легітимності режиму шляхом опитування

громадської думки. Вчений вважає, що політичний устрій може вважатися легітимним тоді, коли респонденти позитивно відповідають на наступне питання: «Я визнаю існуючі закони і сучасну владу», «Я бачу багато недоліків у нашій системі керування, проте вірю в можливість її поступового вдосконалення». І лише згода з твердженням «Я повністю відкидаю закони і бачу єдиний вихід у докорінних соціальних змінах» дозволяє віднести режим до нелегітимного. Наразі ми маємо справу з вагомою складовою легітимізаційної практики – з довірою. Якщо перша стосується сутності політичної системи загалом, то друга – обмежується виключно конкретними правителями. Як правило, більшість людей значно легше припиняють довіряти лідерам, ніж інституційному середовищу загалом (приклад Італії, Канади у 1985 р.). Іншими словами, різка критика «правителів» зовсім не означає підризу легітимності самого режиму, тому часто владний інститут свідомо прагне підкреслити тотожність між ним і політичним устроєм, вселяючи громадськості думку, що припинення його функціонування означатиме повернення до авторитаризму. По суті, це - характерна ознака незрілої демократії.

Іманентною рисою сучасних політичних процесів (за М. Доганом) стала тенденція ерозії довіри до політичних інститутів. Особливо гостро проблема легітимізації постає у період трансформації, коли суспільство накопичує і деякий час зберігає велику кількість суперечностей, пов'язаних з переглядом принципів існування кожної зі сфер соціуму. Їх наслідком постає специфіка надання встановленому режиму статусу легітимного, що у межах українських реалій призвело до виокремлення наступних векторів змін.

Отже, перша тенденція стосується насамперед владної верхівки. Можна стверджувати, що будь-яка політична сила у процесі конкурентної боротьби створює власний образ світу, у якому відводиться місце їй та її політичним опонентам. Таким чином відбувається розширення електоральної бази. В ідеалі прихильники певної політичної партії поділяють ту модель реальності, яка була нею сформована. Масштабна згода більшості населення зі світобаченням, що його продукує політична система, є свідченням легітимності влади. Проблеми у випадку України виникають саме через невідповідність часткових картин світу, запропонованих окремими політичними силами, загальному образу, який має бути результатом діяльності всього політичного «організму». Головна причина такого стану речей – суперечність українського політикуму стосовно цього питання, що надає відтінок проблематичності легітимності як зв'язку громадян і влади. Цілком очевидно, що істотні розбіжності у моделях реальності різних політичних сил мали своєю першоосновою протистояння «біло-блакитних» і «помаранчевих» під час президентських виборів 2004 р. Тоді значна політизація суспільного життя стала приємною несподіванкою після політично апатичних років другого терміну Л. Кучми. Проте з плином часу у більшості населення почали виникати сумніви стосовно того, чи насправді картини світу, що пропагували обидві сторони, відповідали їх справжнім переконанням, враховуючи демонстрацію цілковитого порозуміння у подальшій професійній діяльності (спільне голосування ПР і БЮТ у листопаді 2009 р. з принципових для них питань щодо результатів виборів до Тернопільської облради та пакету законів з приводу чіткого окреслення процедури імпичменту президенту і призначення на посаду генпрокурора, незважаючи на численні заяви про неможливість подібного співробітництва за будь-яких часів). Це призводить до того, що легітимність стає «фрагментованою», прив'язаною до конкретного політичного табору, і як наслідок веде до її руйнації. Своєю чергою, громадяни, постаючи прихильниками певного сегменту політикуму, схильні в такому разі не довіряти державі і політичній системі в цілому.

Слід зазначити, що демократія не вимагає високих рівнів довіри до політичних лідерів й інститутів. Ідеальна демократична культура сліпо не довіряє й ворожо не відкидає, а скептично придивляється [8]. Проте якщо не звертати уваги на такі показники та не намагатися їх виправити, можна взагалі втратити народну підтримку або ж повернутися до авторитаризму радянських часів. Більшість інститутів української політики погано працюють саме тому, що їм початково не довіряють, проте нічого не робиться для їх трансформації, а проблеми, пов'язані з ними, вирішуються обхідними засобами й неформальними шляхами [6]. За допомогою такої практики підтримується переконання більшості населення в «правильності» своєї недовіри. Але варто зазначити, що тут присутній феномен «мудрості» останньої у якості результату досвіду громадян, коли вони зіштовхнулися зі зловживанням їх довіри (наприклад, невиправдані політичні очікування, невиконані обіцянки партійних керівників). Йдеться про таку вагому характеристику політичної довіри як абсурдність, що обумовлює третій парадокс демократії, коли люди довіряють владу тим, кому не довіряють (бо «неможливо обрати президентом Бога, рідних – парламентарями, а себе – головою уряду» [7]).

Обов'язковою умовою легітимного існування політичної системи має бути певний рівень консенсусу в суспільстві стосовно базових політичних цінностей, яких дотримуються всі учасники владних стосунків. За таких умов громадяни можуть довіряти владним структурам незалежно від того, які політичні сили їх очолюють. Свідченням того, що в державі існує достатній рівень загальної легітимності, можуть бути численні приклади стабільного функціонування коаліцій. В умовах українських реалій діяльність останніх з неістотною перевагою в кількості депутатів одразу викликає шалений спротив опозиційних сил, що свідчить про відсутність консенсусного поля співпраці в парламенті. Проте, як уже зазначалося, «фрагментизація» легітимності є лише тенденцією, яка тільки частково може пояснити сучасні проблеми кризи довіри до влади.

Друга тенденція коріниться у зростанні ролі приватної сфери і навіть у її домінуванні над сферою публічною. Частково це можна пояснити пригніченням значення першої категорії за часів СРСР. На хвилі заперечення всього радянського відбулася її поступова реабілітація, а послідовне відчуження держави, що відбувалося протягом років незалежності, істотно посилює цей процес. У чому полягає небезпека пріоритетності приватності для легітимності влади? Це зниження зацікавленості стосовно public policy, що спричинює зменшення інтересу до політичного загалом та формування практики відчуження від нього. Відповідно зв'язок між населенням і владою поступово руйнується, політика перетворюється на звичайний привід для обговорення, а ситуація в ній сприймається швидше як телевізійна вистава або театр абсурду, де жодні дії політичних акторів не мають логічного завершення. Легітимність, таким чином, постає непотрібною, адже влада і населення виявляють замало взаємної зацікавленості. Багато що з викладеного ми можемо спостерігати вже сьогодні. Рівень розчарування у здатності впливати на процес прийняття рішень та занурення у власне

приватне життя синхронно збільшується від часу проголошення Україною незалежності (окрім ситуативних сплесків громадянської активності типу мітингів, страйків, після яких все повертається у звичну течію). Люди не вірять у можливість зміни не лише державного, але й суспільного устрою, політичні маніфестації чи утворення різноманітних об'єднань громадяни починають сприймати доволі скептично. «Пасивна більшість» сьогодні все більше схиляється до заперечення будь-яких політичних авторитетів; вона не довіряє офіційним заявам, критикує ЗМІ, вважаючи їх продажними. Дії уряду й політиків трактуються як «змова», «неправда», «цинізм» або, у найкращому разі, як «дурість» й «некомпетентність»[5].

Проте важливішим буде вказати на інший аспект домінування вище зазначеного вектору українського політичного простору, а саме: рівень довіри до політиків дедалі більше починає визначатися ступенем задоволення власних приватних інтересів. Іншими словами, легітимність стає пропорційно залежною від здатності тієї чи іншої політичної сили «купити» свого «клієнта», що має наслідком розмивання її сутності. За умов, коли принцип обміну стає вирішальним у міжособистісних стосунках, згідно з ним за схемою еліта-населення починають будуватися і суспільні відносини. Приклади такого «розмінного процесу» ми мали змогу неодноразово спостерігати останніми роками. Зрештою, чим можна пояснити ситуацію із повторним обранням Л. Черновецького мером Києва? «Купування» виборців у 2006 р., яке так здивувало населення не лише столиці, а й усю Україну, повторилося у 2008-му, проте цього разу рівень подиву вже був набагато менший. Очевидно, дається взнаки практика «звикання». Та й президентські вибори 2010 р. відзначилися широким застосуванням технології «купівлі» голосів, причому з демонстрацією відповідного прейскуранту на газетних сторінках.

Ще один аспект, вартий уваги, - це «приватизація» суспільного життя, за якої налагодження зв'язків сприймається як засіб для самореалізації. У такому контексті змінюється розуміння політики — дедалі частіше вона розглядається як певний різновид бізнесу, а більшість вчинків політичних діячів пояснюються з огляду на їхні економічні інтереси. Реальні прояви такого ставлення також не є рідкістю. Вибори останніх років зафіксували — поряд із падінням рівня політичної активності — зростання інтересу до неї як механізму поліпшення власного матеріального становища, особливо з позицій молоді. Вона активно працює на виборчі штаби різних партій, при цьому не підтримуючи їхні програми і переконання (вибори 2010 р. не стали виключенням: більша частина донецької молоді, яка на виборчих дільницях представляла Ю. Тимошенко, віддали свої голоси за В. Януковича). Цей парадокс сьогодні в Україні є буденним явищем.

Зрештою головна небезпека, яка безпосередньо пов'язана із кризою легітимності, — це загроза «опікунської влади» (за Ч. Тейлором) як одна з «хвороб сучасності». Для неї характерним є ставлення громадян до держави як до опікуна, що мусить задовольняти їхні, передусім матеріальні, потреби. При цьому участь індивідів в політичному житті зводиться до мінімуму, а самі вони перетворюються на «клієнтів». Легітимність у такому разі визначається здатністю державної влади робити «подачки» населенню і забезпечувати приватні інтереси окремих його представників. Таке патерналістське сприйняття державності є чи не найбільшою загрозою для сучасної України, і цілком зрозуміло, що виявлені тенденції падіння рівня довіри і залученості громадян до вирішення актуальних для країни проблем постають тривожною ознакою. Але режим, який не є достатньо легітимним в очах своїх «підлеглих», продовжує існувати й розвиватися за власними закономірностями. На думку сучасного американського політолога А. Пшеворські [4], це пояснюється простою відсутністю альтернативи чинній владі. Поки що важко прогнозувати, до чого може призвести такий процес, але проблема відчуження влади від населення і замкнення їх обох на собі є цілком наочною ознакою сьогодення України.

Результати численних опитувань щодо фігурантів отримання потенціальної довіри з боку українців свідчать не на користь державних інституцій, а це у подальшому може привести громадян до риторичного питання: а навіщо взагалі потрібна влада та продукти її функціонування? Тому не розраховуючи на легітимацію знизу, суб'єкти влади звертаються до технологій забезпечення самолегітимації [9]. Наведемо деякі з них:

- демонстрація прихильності до національних цінностей (це ідеї незалежності й суверенітету);
- культивування переконання у межах соціуму щодо відсутності альтернативи, своєрідного політичного варіанта «іншого не дано» (Україна - вибори 1999 р.). У своїй крайній формі може легко переростати у формування образу ворога;
- легітимація авторитетом науки й мистецтва (на сьогоднішній момент здобуває переважно форму науково-практичних конференцій, де роль модератора виконує Президент). Саме інтелектуальний фермент, послідовно сприяючи розповсюдженню альтернативних ідей серед населення, як правило, провокує кризу легітимності. Тому влада в перехідному суспільстві зобов'язана демонструвати турботу й підтримку науковому середовищу, шукати форми співробітництва з ним. Виходячи з цієї позиції, політика нинішнього керівництва України представляється досить короткозорою, якщо навіть не самовбивчою.

- залучення до клієнтарних відносин, що переживають в Україні справжній ренесанс. Під патронатом Президента та інших впливових осіб (так, зусиллями В. Пінчука, В. Януковича, Н. Шуфрича 9 травня 2009 р. українцям була представлена кольорова версія фільму «В бой идут одни старики», а також відкриття арт-галереї) проводяться спортивні змагання, фестивалі, виставки; вводяться премії в певній галузі науки. Складається враження, що без участі голови держави нічого не може відбутися.

Проте, очевидно, основна альтернатива, до якої залучаються лідери України, - це спроба обґрунтувати власну легітимність за допомогою етнічної або націоналістичної риторики. Таке рішення в жодному разі не може бути довгостроковим, але воно знаходить підтримку нерозбірливих правителів, що бажають перекласти тягар відповідальності за політичні промахи на чужі плечі. Процеси самолегітимації на українському просторі частково нейтралізуються конфліктом легітимностей, повертаючи їх до своєї формальної сутності та породжуючи перманентну кризу довіри в суспільстві.

Функціонально перебороти вище згадані явища, на мою думку, можна шляхом радикальної зміни інституціонального середовища, формування нового типу організації владних відносин, що співвідноситься зі зміною поколінь, кардинальним оновленням якісного складу керівників. Його поєднання з жорсткістю засобів для формування етики управлінців (введення законодавчих обмежень на етично неприпустимі вчинки з боку працівників влади, посилення контролю за джерелами їхнього доходу, суворі ієрархізація посадових обов'язків, зростання компетенції й т.ін.) може дати певні позитивні результати

(приклади Польщі, Німеччини, Тайваню).

Таким чином, для завоювання ресурсу довіри та одержання легітимної ознаки, влада повинна орієнтуватися у своїх діях на такі характеристики: регулярність (впорядкованість, підпорядкування законам і нормам); обґрунтованість (пояснення, аргументація власних дій); ефективність (компетентність, дисципліна, власне ефективність), моральність (чесність, моральна відповідальність).

Політикам необхідно затвердитися в новій ролі - представників, накопичувачів і провідників інтересів - і заробити відповідну репутацію. Їм треба усвідомити, що власні інтереси можуть вступити в протиріччя із загальним благом. Громадянам також варто пристосуватися до змагальності суспільного процесу, який західним соціумом сприймається як природний компонент політичного життя, котрий людям, що не звикли до таких його форм, може здатися відразливим спектаклем розрізненості, дріб'язковості й зведення рахунків.

Але для впровадження й збереження зазначених умов необхідна підтримка зовнішнього (Захід) та, особливо, внутрішнього (громадянського суспільства) чинників тиску. Саме ситуація того, що владна еліта, нехай і проти волі, втягується у «танок» символічних репрезентацій, пов'язаних з щогодинною необхідністю легітимувати приналежність до власної держави, обумовила проміжну катастрофу багатьох конкретних норм радянської епохи (колективізм, похитнулася позиція патерналізму стосовно облаштування приватної сфери життя), та «вдихнула життя» у процес поступового виникнення/сприйняття альтернативних (заснованих на демократичних процедурах) легітиміційних практик на теренах України.

1. Алексеева Т. А. Легитимность власти у период транзиту//Політична думка. – 1998. - №3-4. – с.114-126.
2. Бляхер Л. Е., Огурцова Т. Л. Приключения легитимности власти в России, или воссоздание презумпции виновности//Полис. - 2006. - №3. – с.53-66.
3. Воробьев Д. М. Носитель легитимности. Российская политическая традиция организации социального адреса Власти//Полис. - 2003. - №5. – с.56-64.
4. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации (Наброски к теории)//Полис. - 2001. - №1. – с.15-29.
5. Гельман В. Я. Уроки украинского//Полис. - 2005. - №1. – с.36-49.
6. Голосов Г. В., Лихтенштейн А. В. «Партия власти» и российский институциональный дизайн (теоретический анализ)//Полис. – 2001. - №1. – с.6-14.
7. Джонсон Дж., Мельников А. Экзистенциальные аспекты доверия//Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. - №1. – с.78-93.
8. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях//Международная экономика и международные отношения. - 1999. - №6. – с. 75-83.
9. Макеев С. Десятилетний кризис легитимности правящих элит//Політична думка. – 2001. - №3. – с.5-9.
10. www.tsn.ua .

SUMMARY

Sychova A. THE PHENOMENON OF POLITICAL TRUST THROUGH THE CONCEPTION OF LEGITIMACY

In article it is analyzed the phenomenon of political trust by the use of conception of legitimacy with extrapolation to Ukrainian political arena. Author consider approaches to definition of this phenomena, point to reasons of legitimacy's and trust's crisis to powers, and also focus on tendencies of Ukrainian reality, which are induced by these circumstances.